

Ірина Нікітіна

доцент Національного університету харчових технологій, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

На сучасному етапі формування особистості слухачів у вищому навчальному закладі системи МВС України пов'язується з низкою особливостей: *по-перше*, їх професійна підготовка безпосередньо враховує специфіку правоохоронної діяльності; *по-друге*, наявність різного життєвого досвіду; *по-третьє*, чітко виражена психологічна установка на виконання функцій державного службовця і на цій основі – прагнення не до простого оволодіння знаннями, а до застосування творчих навичок у суперечливих життєвих ситуаціях, які породжуються повсякденною практичною роботою, до оптимальної самореалізації та адекватного самовизначення особистості.

Методологічні основи використання соціопсихологічних характеристик особистості щодо регулювання соціальними процесами в суспільних структурах розроблені в працях українських вчених О. Донченка, В. Казмиренка, Н. Коломінського, М. Корнева, Г. Шпета, В. Яніва та ін.

Діяльність фахівця правоохоронних органів пов'язана зі сферою управління людьми, і водночас враховує накази і рішення, які є законом для нижчестоячих структур і органів. Тому особливу роль відіграють психологічні якості особистості майбутнього професіонала: цілісна єдність його ціннісно-сислової орієнтації, здатність до прийняття оптимального рішення у складній ситуації, відповідальність, патріотизм.

Підвищена психічна напруженість вимагає специфічних нервово-психічних якостей професіонала в системі МВС. М.І. Енікеєв до них включив: оптимальне співвідношення реактивності (імпульсивності) та активності; пластичність психічних центрів; знижений рівень тривожності – помірну емоційну збудливість у небезпечних ситуаціях; сенситивність – нервово-психічну чутливість до зовнішніх подій; резистентність – опір внутрішнім та зовнішнім умовам, які перешкоджають реалізації розпочатої діяльності; толерантність – стійкість до нервово-психічного перенапруження.

У той же час на ефективність роботи негативно впливають слабкість волі, низька витривалість, пошук власної вигоди у кожній справі, перевага особистого, втрата духовності, рівень ефективності поведінки, комплекс неповноцінності.

Особливу увагу вчені приділяють вивченню безпосереднього взаємозв'язку і взаємовпливу професійної діяльності і функціонування смислової сфери особистості як особливого “психологічного виміру”. Психологи звертають увагу на набуття суб'єктом сенсу власної діяльності (власну легітимацію). Це вузловий момент для самореалізації у будь-якій діяльності. Він полягає в репрезентації у свідомості людини професійних ситуацій, в яких може перебувати суб'єкт і асоціацій з діями, які він мусить опанувати. Структурно-психологічні компоненти цілісного професійного світогляду формуються за такими етапами: формування інтелектуально-логічних компонентів, що передбачає засвоєння студентами ідей, понять, змісту; формування емоційно-моральних компонентів, коли пробуджуються емоції, формуються моральні почуття, значущість

діяльності; формування практично-вольового компонента і вироблення суспільно корисних мотивів діяльності, поглиблення віри у значущість професійної діяльності, практична реалізація компонентів.

При цьому суб'єктність (внутрішня активність) особистості розглядається сучасною психологією як інтегруюча інстанція психіки, що репрезентує становлення власного зв'язку зі світом та внутрішніми потенціальними ресурсами самореалізації. Особистість, яка не є справжнім суб'єктом власного життя, у якій немає установки на творчий пошук шляхів самореалізації, коли життя та розвиток людини залежить здебільшого не від неї самої, а від випадкових обставин, зовнішніх впливів, не може стати справжнім професіоналом будь-якої діяльності, а особливо у системі МВС.

Особисті риси працівника МВС найбільш повно виявляються в екстремальних умовах. Відповідальність за розв'язання ситуації вимагає втручання його як суб'єкта вчинку у самі події, передбачення можливих наслідків прийнятих рішень і такого впливу на хід обставин, який би дав бажані результати. Розробка та прийняття рішень, організація їх виконання, корекція та регулювання, контроль та оцінка супроводжуються високою енергетичною напруженістю ситуації і набирають характеру не просто сукупності дій, а вчинку. Отже, основним способом становлення зрілого суб'єкта діяльності стає вчинок – індивідуально та соціальна відповідальний творчий акт свідомої реалізації людиною своєї сутності.

Першою детермінантою розвитку вчинку є встановлення ситуаційних відношень “людина – світ”, другою – мотиваційних, третьою – відношень дії. Ситуація – це опанований людиною об'єктивний світ, в який і вона сама входить як його компонент. Мотивація – суб'єктивне віддзеркалення об'єктивного світу, образу багатобічного, зокрема емоційно визначеного, активно-цільового і діяльнісного відношення до об'єктивного світу. Мотивація означає спрямованість суб'єкта на певну зміну ситуації.

Зміна ситуації в дії, що визначається мотивацією, є своєрідним актом звершення з метою перетворення відносин, що існують між людиною та природою, а також міжособистісних взаємин. Все це становить єдине відношення “Людина – Світ” за С. Рубинштейном. Це своєрідний акт, основою якого є ситуація та мотивація, це акт поведінковий, як акт перетворення відносин “Людина – Світ”.

Самовизначення особистості, як психічне утворення, є результатом самоактивності людини, яка, у свою чергу, виявляється через вчинок.

Аналіз взаємодії ситуативних, мотиваційних та поведінкових відношень у вчинку суб'єктного самовизначення розкриває, на нашу думку, такі механізми його здійснення: прийняття нового смислу “Я” та самореалізації; усвідомлення суперечностей ситуації самореалізації; подолання залежності від ситуації шляхом: а) зміни ситуації; б) зміни внутрішньої позиції; боротьба мотивів; вибір мотивів самовизначення; цілеполягання; формування психологічної готовності; уявне моделювання власного простору “Я” (особистісної та сутнісної сфер); оцінювання моделі шляхом рефлексії; усвідомлення наслідків помилкових кроків; вибір засобів реалізації самовизначення; уявне моделювання значущих умов самовизначення; вибір адекватних способів реалізації самовизначення; програмування дій для реалізації вчинку; творча реалізація самовизначення в умовах свідомої саморегуляції; оцінювання наслідків вчинку шляхом рефлексії; корегування дій; післядія; моделювання якісно нової ситуації саморозвитку, життєдіяльності суб'єкта; зміна ситуації як перетворення відношень “людина – світ”; усвідомлення нового суб'єктивного смислу “Я” та самореалізації.

Отже, набуття сенсу активної, творчої діяльності, почуття патріотизму й виступає основою діяльності як вчинку.

Слід зазначити, що будь-який підрозділ МВС – це суб'єкт соціальної дії, основою психологічної природи якого є ні що інше, як однакова реакція багатьох на явища соціального характеру. Ця подібність переживань та дії індивідів і утворюють “колективну душу”. Колективною виступає взаємодія, в якій на долю кожного члена припадає необхідність чіткого і бездоганного виконання особливої функції, що пов'язує його з цілим. Лише таку колективність взаємодії (в якій дія явно постає вчинком і переживається кожним не як потреба, а як спільна цінність у мисленні

кожного) можна характеризувати як організацію, тобто внутрішню узгодженість її членів і елементів у порядку координації і субординації. Відбувається безперервний взаємообмін психологічними цінностями між двома суб'єктами – соціумом та індивідом. При цьому патріотичні цінності мають бути найважливішими для правоохоронця, робота якого пов'язана з колективною взаємодією у внутрішній узгодженості членів організації в порядку координації та субординації. Мотиви колективного діяння людей визначаються внутрішніми детермінантами та створюють “колективну думку”. Саме вона сприяє тому, що в колективній взаємодії дія кожного явно постає вчинком і переживається кожним не як потреба, а як спільна цінність, що й забезпечує оперативність рішень в екстремальних обставинах. Одним з головних чинників формування “колективної думки” організації виступає почуття патріотизму. Відомий суспільствознавець С. Франк зауважував: патріотизм, як почуття внутрішньої приналежності єдиній вітчизні, ця єдність духовно-соборного буття є основою, на якій тільки і можливо утвердження зовнішнього механізму армії.

Майбутній фахівець органів внутрішніх справ після вступу до ВНЗ потрапляє у специфічні умови – режим, необхідність дотримання вимог статутів, дисципліни і субординації, несення добового наряду, великий обсяг службових знань, навичок і вмій, засвоїти які потрібно в обмежений час, тощо.

Відбувається перебудова звичних форм життєдіяльності. Зміна динамічного стереотипу супроводжується виникненням негативних емоцій, напруженості, неуважності, невпевненості. Таким чином, період психологічної, службової, дидактичної адаптації є підготовчим етапом самовизначення особистості студента. Чим він буде коротший, тим більш ефективним буде вирішення проблеми самовизначення.

За даними сучасних психологічних досліджень, адаптація військовослужбовців (до яких, безперечно, належать і працівники органів внутрішніх справ) до професійної діяльності залежить від: готовності до діяльності, яка визначається мотиваційною стійкістю, емоційно-вольовою стійкістю та рівнем тривожності; рівня активності суб'єкта, який визначається єдністю його ціннісно-сислової орієнтації, здібністю приймати оптимальне рішення у складній ситуації, почуттям відповідальності та компетентності; когнітивної стратегії рішення, яку він використовує; змістовно-сислової мотивації.

На цьому етапі необхідно досягти адаптивності:

- загальної – шляхом підвищення свідомого формування патріотичних почуттів, впевненості в успішному вирішенні фахових завдань, тобто в розробці певної спрямованості, мотивації до активних дій;
- спеціальної – до вирішення складних ситуацій, передбачаючи розробку стійкості психіки, її гарт;
- цільової – до конкретних умов, яка ведеться для піднесення активності фахівців шляхом чіткої установки на виконання завдання.

Таким чином, адаптація залежить від рівня готовності до подолання стрес-факторів складної обстановки.

Повна адаптація пов'язана з високим рівнем психологічної готовності, стійким перебігом когнітивних та емоційно-вольових процесів. Перевагою суспільнозначущих мотивів та висотою продуктивністю діяльності.

Часткова – з середньою готовністю; недостатньо стійким динамізмом перебігу психологічних процесів, конфліктом мотивів, зниженням продуктивності діяльності.

Дезадаптація – несформована психологічна готовність, дезорганізація когнітивних, емоційно-вольових процесів, перевага індивідуально-значущих мотивів, низька продуктивність діяльності.

Ці чинники залежать від професійного досвіду, характеру мотивації професійного вибору.

Ми вважаємо, що далі процес самовизначення працівника органів внутрішніх справ може проходити три етапи:

- психологічної мобілізації, де фахівець, спираючись на наявні особистісні якості та досвід колективу, визначає та уточнює власні перспективи у вигляді мотивів і формує

концептуальну модель діяльності. Функціональний стан, який виникає, відбиває цю модель;

- стабілізації та психологічної стійкості, для якого характерна стереотипізація дій, прийняття спільного для професійної групи партнера поведінки, його раціоналізація, яка виражається у виокремленні груп, конкретних задач діяльності, які розв'язуються репродуктивно на основі накопиченого досвіду;
- етап реалізації власної суб'єктної активності у формі різних стратегій поведінки в типових професійних ситуаціях: когнітивної; комунікативної; емоційної.

Таким чином, самовизначення особистості майбутнього правоохоронця як мотиваційний вчинок є результатом розвитку його суб'єктної активності і виступає необхідною умовою адаптації як умови ефективної професійної діяльності.

Психологічні якості працівників органів внутрішніх справ та розкритий у статті механізм вчинку суб'єктного самовизначення виділяють вузловий момент адаптації – набуття майбутнім професіоналом сенсу власної діяльності у єдності з ціннісною орієнтацією на патріотизм, на індивідуальну та соціальну відповідальність за творчу самореалізацію. Завдяки цьому кожна дія працівника органів внутрішніх справ постає вчинком і переживається ним як спільна цінність, що й забезпечує оперативність прийняття рішень та їх здійснення у будь-якій складній ситуації в порядку координації та субординації.